

13 Yaş Çocuk Çizimlerinin Lowenfeld'in Sanatsal Gelişim Evreleri ile Piaget'in Bilişsel Gelişim Kuramına Göre İncelenmesi*

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Kani ÜLGER¹

1 Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, kulger@gmail.com, ORCID 0000-0001-7435-175X.

Gönderilme Tarihi: 21.04.2022 Kabul Tarihi: 28.06.2022 DOI: 10.37669/milliegitim.1107252

Öz

Çocukların sanatsal etkinliklerini gelişim dönemlerine göre değerlendirmek önemlidir ancak, gelişim sürecinin tek yönü olmadığı için sanatsal gelişim kadar bilişsel gelişimi de izlemek gerekir. Dolayısıyla, Viktor Lowenfeld'in sanatsal gelişim evreleri ile Jean Piaget'nin bilişsel gelişim evreleri dikkate alınarak, öğrencilerin gelişimlerini izlemek mümkündür. 13 yaş civarı Lowenfeld'e göre kritik bir evre olduğu için, öğrencilerin hem sanatsal hem de bilişsel gelişimlerini izleyerek onları desteklemek önemlidir. Bu araştırmanın amacı, 13 yaş çocuk çizimlerinin Lowenfeld ve Piaget'in ilgili gelişim evrelerini dikkate alarak, sanatsal ve bilişsel gelişimlerini belirlemektir. Bu amaçla, araştırmanın örneklemini oluşturan ilköğretim 7. Sınıfta öğrenim gören 13 yaş seviyesi öğrencilerin yaptığı 61 adet resim incelenmiştir. Nitel yöntemde yapılan bu araştırma, doküman analiz tekniğinde "görsel analiz" türünde gerçekleştirilmiştir. Toplanan veriler betimsel analiz, içerik analizi, korelasyon analizi, regresyon analizi ve t-test tekniğiyle incelenmiştir. Araştırma sonucunda, öğrencilerin sanatsal ve bilişsel gelişimleri, içinde buldukları evreyi ağırlıkla yansıtmakla birlikte, dönemselsel geçiş açısından bir önceki gelişim evre özelliklerini de içerdiği bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca, öğrencilerin sanatsal gelişiminin bilişsel gelişimlerinden daha hızlı ilerlediği bulunmuştur. 13 yaş öğrencilerin çizimlerinde gözlemlenen sanatsal gelişim öğeleri ile bilişsel gelişim öğeleri arasında bulunan anlamlı ilişkiye bağlı olarak, bu yaşlarda gözlemlenen sanatsal gelişimin, çocuklardaki bilişsel gelişiminin de anlamlı bir yordayıcısı olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Cinsiyet değişkeninin ise, bu yaş çocukların sanat ve biliş gelişiminde önemli bir rolü olmadığı bulunmuştur. Bu sonuca göre, eğitimcilerin 13 yaş öğrenci çizimlerini değerlendirirken, dönem özelliklerini dikkate alması ancak bu özellikleri kesin, değişmez bir çerçeve içinde görmemeleri önerilmiştir. Buna ek olarak, sanatsal gelişimin bilişsel gelişimi desteklediği için, bütünsel gelişim adına, sanatsal etkinliklere öğretim programlarında daha çok yer verilmesi önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Viktor Lowenfeld'in sanatsal gelişim evreleri, Jean Piaget'nin bilişsel gelişim evreleri, Sanatsal gelişim, Bilişsel gelişim, Sanatsal etkinlikler

* Bu çalışmada incelenen çizimler, araştırmacının daha önce yayımlanmamış "Ankara ili merkez ilçe ilköğretim okulları 7. Sınıf kız ve erkek öğrencilerin resim yapma becerileri ile matematik problemi çözmeye becerileri arasındaki ilişki" isimli yüksek lisans tezinden alınmıştır.

The investigation of 13 Years Old Students' Drawings According to Lowenfeld's Artistic Developmental Stages and Piaget's Cognitive Development Theory

Abstract

It is important to assess children drawings according to stages of development but there is not one aspect of the development. Therefore, cognitive development of children should be followed as much as stages of artistic development. Accordingly, it is possible to follow students' development considering the Lowenfeld's stages of artistic development and Piaget's theory of cognitive development. According to Lowenfeld, 13 years old is critical era, therefore, it is very crucial to support 13 years old students' development by following their artistic and cognitive development. The purpose of this study to determine the artistic and cognitive development of students 13 years old by considering their drawings in terms of the Lowenfeld's stages of artistic development and Piaget's theory of cognitive development. With this aim, 61 students' drawings were investigated in accordance with the Lowenfeld's stages of artistic development and Piaget's theory of cognitive development. The method of this study was qualitative method. The document analysis was applied through visual analysis. The data collected by the visual analysis was analyzed by content analysis, correlation analysis, regression analysis and t-test technique. Consequently, this study found that students possess artistic and cognitive development features in their current stage in terms of 13 years old predominantly with together some features of previous development era regarding the passing process from one to the other one stage. In addition, it was found that artistic development had advance more than cognitive development. Also, it was found that the cognitive development of students was predicted by the artistic development as based on meaningful correlation between artistic development and cognitive development. The other result was that gender differences have not important role in development process of both artistic and cognitive development. Considering the results of this study, regarding the assessment of students' drawings, it can be suggested that art educators pay attention to students' current development stage with together the previous stage by avoiding certain rules. In addition to that, the art activities can be suggested to place in lessons and educational programs more than the previous ones for holistic development of children due to the artistic development supports the cognitive development of students.

Keywords: *Lowenfeld's stages of artistic development, Piaget's theory of cognitive development, artistic development, cognitive development, art activities*

Giriş

Bireyin çocukluk döneminde kâğıt üzerine çizip, boyayarak resim yapma etkinliğiyle tanışması, onun okur-yazarlığın ilk aşamasından önce gerçekleşir. Bu nedenle, Ayaydın'ın da (2011, 312) belirttiği gibi, çocukların ilk deneyimledikleri sanatlardan biri resim sanatıdır. Kehnemuyi'ye (2004, 18) göre, her çocuğun çiziminde kendine has bir anlatım biçimi vardır ve her çocuk gelişim sürecinde görme, algılama, düşünme ve çevresiyle tanışma gibi sanatsal etkinliklere karşı ilgilidir. Bununla birlikte, sanatsal etkinlikler açısından çizme, boyama, yırtma, inşa etme gibi bazı sanatsal etkinlikleri gerçekleştirebilmek için belli bir fizyolojik gelişim gereklidir (Artut, 2004, 6). Bu durum, çocukların gelişim dönemlerine ilişkin özelliklerin farkında olarak, onların sağlıklı gelişimleri açısından izlenmesinin (Şener, 2018, 33) önemine işaret eder. Dolayısıyla, çocuğun gelişim evrelerinde yaptığı resimler bu bağlamda bize bilgi verir (Samurçay, 2006, aktaran: Şener, 2018, 31-32). Bu nedenle, çocukların çizimlerine giderek artan oranda bir ilgi söz konusu (Başay ve Güngör Aytar, 2019, 51) olmakla birlikte, onların sanatsal gelişimi kadar bilişsel gelişimlerini de izlememiz önemlidir. Zira gelişim sürecinin tek yönü yoktur, birçok yönü bulunmaktadır dolayısıyla, çocuğun bilişsel gelişimi de önemli gelişme yönlerinden birini oluşturmaktadır. Bu durum dikkate alınarak, çocukların hem sanatsal hem de bilişsel gelişimlerini eşleştirerek izlemenin önemli olduğu ileri sürülebilir. Nitekim Buyurgan ve Buyurgan'ın (2012) bildirdiğine göre, Jean Piaget'nin bilişsel gelişim kuramı ile Viktor Lowenfeld'in sanatsal gelişim evreleri kuramının eşleştirilmesi sonucunda, Tablo 1'deki (Buyurgan ve Buyurgan, 2012, 60) gibi bir izlek elde edilmiştir.

Tablo 1

Lowenfeld'in Sanatsal Gelişim Evreleri ile Piaget'nin Bilişsel Gelişim Kuramı Eşleştirilerek Hazırlanmış, Çocuk Çizimlerinde Temel Alınan Öğeler Açısından Şemanın, Rengin ve Uzamın Kullanılışı

	Şema	Renk	Uzam
Karalama Dönemi 2-4 yaş (Devim-Duyusal)	Denetimli-denetimsiz kimileri isimlendirilmiş çizgiler; el ve göz uyumu çabaları, tekrarlar	Duygusal, isteğe bağlı renk anlayışı	Her yer
Şema Öncesi Dönem 4-7 yaş Benmerkezci (İşlem öncesi)	Kaba formlar, düşsel öykülerin çizimi, benmerkezci, altı yaşında daha sosyal, dil kazanılmış; yavaş ve somut düşünme	Sevdikleri renkler	Yüzen şekiller

Şematik Dönem 7-9 yaş (Somut işlem)	Kaba formlar, düşsel öykülerin çizimi, somut nesnelere ve olaylarla mantıksal işlem; örneğin, seri yapma, ölçülere göre düzenleme, sınıflandırma, durumu koruma, başkalarının görüşlerine inanma	Eşyaya bağlı renk; bilinen renkler	Taban çizgisi, maskeleme, karışık boyutlandırma ve boşlukta saydamlık
Gerçekliğin Doğuşu. 9-12 yaş (Çete çağı)	Kimi hareketler görülür, roller (kız-erkek) belirlenir, giysiler farklılaşır, cinsiyetlere dikkat edilir, sevgi ya da nefret resimleri ve eski şemaların tekrarı	Gerçekçi kimi gölgelermeler, karışık renkler	Çok yönlü taban çizgisi, ilkel görünümlü perspektif sorunu hala var
Gerçekçilik 13-21 yaş (Ergenlik)	Hareket, üç boyutlu biçimler ve soyutlama	Dışavurumcu renk ile gerçekçi renk anlayışı	Çok yönlü görüş

Viktor Lowenfeld 1947 yılında ortaya attığı “Sanatsal Gelişim Evreleri” kuramı ile dikkatleri üzerine çekmiştir (Yavuzer, 1998, aktaran Kutluer, 2015, 405). Lowenfeld'in sanatsal gelişim evreleri, çocuk çizimlerini açıklayabilmek için sıklıkla kullanılmaktadır. Bayrakdar'ın (t.y.,3) belirttiği gibi, ilgili evreler günümüzde de en çok kabul gören yaklaşım olarak öne çıkmaktadır. Lowenfeld'in Sanatsal Gelişim Evreleri kuramına göre çocuğun çizgisel gelişim aşamaları şöyledir:

2-4 Yaş: Karalama Evresi,

4-7 Yaş: Şema Öncesi Evre,

7-9 Yaş: Şematik Evre,

9-11 Yaş: Ergenlik Öncesi Evre,

11-13 Yaş: Mantık Çağı (Lowenfeld ve Brittain, 1964, aktaran; Kutluer, 2015, 405) ve 13 Yaş ötesi; Ergenlik krizi (Buyurgan ve Buyurgan, 2012, 43).

Çocuğun sanatsal gelişim evreleri, Avusturyalı sanat eğitimcisi Victor Lowenfeld'in sanat yoluyla bireyin kendisini ifade etmesinin, sağlıklı bir duygusal gelişim açısından önemli olduğu temeline dayanır (Bayrakdar, t.y., 3). Jean Piaget'in bilişsel gelişim kuramı ise, çocuğun ergenlik dönemine kadar evreler halinde bilişsel gelişimini, çocukların çizimlerindeki “şema” ögesi merkezinde ele almıştır. Bu bağlamda Piaget, bireyin bilişsel gelişim süreci açısından şema olarak nitelendirdiği yapıları önemsemıştır. Şema; bireyin nesnelere anlamak ve anlamlandırmak için geliştirdiği

bir bilişsel yapı, yeni edinilen bilgilerin yerleşeceği bir çerçevedir. Dolayısıyla, bireyin deneyim ve yaşantılar sonucu bu şemalar gelişir ve yeni şemalar oluşur (Özdemir, Özdemir, Kadak ve Nasıroğlu, 2012, aktaran Kayacı, 2019). Piaget'e göre bebekler, şemaları uyarlayıp organize ederek bir gelişme kaydederler ve bu gelişme onları belli bir aşamaya götürür. Bu nedenle her bir aşama bir önceki aşamadan kaynaklanır ve her aşamada önceki aşamalarda gelişen zihinsel yapılar birleştirilir (Bayhan ve Artan, 2007, aktaran Kol, 2011, 3). Piaget'e göre, bilişsel gelişim bundan dolayı evrelere ayrılabilir ve normal koşullar altında bireyin zihinsel etkinlikleri söz konusu evrelerin elverdiği ölçüde gelişir. Bu nedenle birey öncelikle, somut kavramlar yoluyla diğer evrelere doğru giderek imgeler, semboller aracılığıyla yani soyut kavramlar, soyutlamalar yoluyla anlama/yorumlama ve öğrenme eylemlerini gerçekleştirir (*Piaget Teorisi*, 2020). Dolayısıyla, Piaget'in bilişsel gelişim kuramına göre, çocuk resimlerinde bilişsel gelişiminin bir sonucu olarak, yaş ile birlikte artarak gelişen, somuttan soyuta doğru "şema" merkezinde bir yapı ortaya çıkması beklenir. Bu durumun sanatsal gelişim açısından da benzer olduğu söylenebilir. Zira sanatsal gelişim evreleri incelendiğinde, çocukların yaptıkları resimlerde "renk" ve "uzam" öğeleri çerçevesinde yaşla birlikte artan bir gelişme olduğu görülür. Böylece, çocuğun sanatsal gelişimi ile bilişsel gelişiminin birbirinden bağımsız olmadığı ileri sürülebilir. Buna göre, çocuğun gelişim sürecinde hem sanatsal hem de bilişsel açıdan, şema, renk ve uzamın önemli öğeler olduğu dolayısıyla, bu öğelerdeki gelişimlerin izlenmesinin gerekli olduğu ileri sürülebilir. Bu nedenle, Tablo 1'deki izlekte yer alan öğelerin çocuk çizimleri bakımından şema, renk ve uzamın kullanılışı temelinde sınıflandırılmış olması anlamlıdır. Bu bağlamda, çocuk resimlerinde görülen önemli gelişimsel öğeler olarak renk, uzam ve şemanın kapsamlarına bakmakta yarar var.

Renk: Yerel gerçek renk, duygusal renk, gölgeleme ve örüntü gibi içerikler.

Uzam: Taban çizgisi, ufuk çizgisi, perspektif, ölçü, oran, hava perspektifi, ön plan, orta plan, arka plan, tek nokta, iki nokta perspektif, kuş bakışı, yakınlaştırma gibi içerikler.

Şema: Gerçek bir nesneye bir ölçüde benzetilerek yapılan çizimler (Buyurgan ve Buyurgan, 2012, 66).

Tablo 1'e göre, çocuğun sanatsal gelişimi açısından, yedi-dokuz yaş aralığında çocuk resimlerinde uzam olarak "taban çizgisi" özelliği görülebilir bir olgudur. Bu durum, beş bin çocuk resmini inceleyen bir araştırmada ortaya konulmuştur: 3 yaşındaki çocukların % 1'inde taban çizgisine rastlanırken, bu oranın 8 yaş çocuklarında %96'ya ulaştığı gözlemlenmiştir (Bayrakdar, t.y. , 7). Bu sonuç, çocuk çizimlerinde gözlemlenen özelliklerde yaş ile birlikte gerçekleşen artışa dikkat çekmesi açısından

kayda değerdir. Yine Tablo 1'de yedi-dokuz yaş aralığında çocuk resimlerinde “karışık boyutlandırma” özelliği, Bayrakdar'ın (t.y.,7) belirttiğine göre, 8 yaş ve üzerindeki çocukların çizimlerinde nesnelere arasındaki ilişkilerde derinliği vermeye çalışarak resim yapmalarından dolayı, Lowenfeld'in sanatsal gelişim evrelerinden diğer bir özelliği yansıtması açısından önemlidir. Bayrakdar (t.y.,7), 8 yaş ve üzerindeki çocukların kendilerine özgü bir bakış açısına sahip olmalarından ötürü, nesnelere arasındaki oranlar ve bağlantıların da bu görüş açısına göre şekillendiğini belirtmektedir. Belirtilen yaş seviyesi açısından Tablo 1'i incelediğimizde, Piaget'in bilişsel gelişim kuramı yönünden şema ögesi merkezinde *kaba form* adlandırmasına denk geldiğini görüyoruz. *Kaba form* adlı ilgili şema, çocuğun nesnelere arasındaki ilişkileri algılama noktasında, resimde uzam açısından derinlik verebilme çabası olarak açıklanabilir. Bayrakdar (t.y.,7-8), ulaşılan bulgulara dayanarak, 8 yaş çocuğun ilerleyen yaşlarda daha dikkatli bir gözlemlerle daha gerçekçi çizimler yapabileceğini belirtmektedir. Nitekim bu durumu destekler biçimde, 9-11 yaş aralığına gelince daha ileri bir dönem olarak, çocuk resimlerinde Lowenfeld'in sanatsal gelişim evreleri açısından “perspektif sorunu” tespit edilmesine rağmen, çocuğun çizimlerinde derinlik algısına kayıtsız kalmadığı ve renk ögesinde de yapılan resimlerde gerçekçi kimi renklendirmelerin gözlemlenebileceği anlaşılmaktadır (Tablo 1). Diğer yandan, Buyurgan ve Buyurgan (2012, 55), 9-11 yaş arası ergenlik öncesi evrede çocukların çizimlerinde kız-erkek ayrımının gözlemlenmeye başladığını, Piaget'in çete çağı olarak isimlendirdiği bu dönemdeki çizimlerde renk karışımları ve hareket görüldüğünü ancak, henüz perspektif sorununun tam olarak çözülmediğini bildirmektedir. Dolayısıyla, her bir gelişim evresinin bazı gelişimsel sorunlar içermesine rağmen bir önceki evreye göre daha ileri bir aşamayı işaret ettiği söylenebilir. Bu durum, çocuklarda sanatsal ve bilişsel gelişimin yaş ile birlikte artan biçimde sürekli ve doğrusal olduğunu göstermektedir.

Yine Tablo 1'e baktığımızda, 9-12 yaş aralığında, çocuk çizimlerinde bir önceki evrede görülen *kaba formlar* gibi eski şemaların tekrarlanabileceği anlaşılmaktadır. Ancak, daha ileri bir yaş aşaması olduğu için, çizimlerde gözlemlenen bu *kaba formlar* arasında derinlik algısının, görünür dünyayı yansıtmaya açısından bir önceki evre olan 7-9 yaş aralığına kıyasla daha belirgin olabileceğini öngörebiliriz. Zira Lowenfeld'e göre, 11-13 yaş aralığında mantık çağı evresinde çocuk çizimlerinde bir önceki yaş (9-11 yaş) aralığındaki kimi bazı özellikler görülebileceği gibi, renk açısından daha gerçekçi, uzam açısından da çok yönlü bir bakış açısı geliştirilebileceği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, bu özellikler sayesinde 13 yaş seviyesinde çocuk yaptığı resimde renk ögesinde daha gerçekçi bir gözlem yapabilmekte ve uzam açısından da derinliği yansıtmada daha yetkin bir konuma gelebilmektedir.

Piaget'e göre, 13 yaş ve ötesinde çocuk çizimlerinde eski şemaların yanında “üç boyutlu biçimler” olarak görülen yeni şemalara rastlamamız mümkündür (Tablo 1).

Lowenfeld bu durumu, 11-13 yaş (Mantık çağı) aralığındaki çocukların doğal çevreden haberdar oldukları için, çevresinde gördüğü nesnelere oranlarını, boyutlarını, derinliklerini çizgilerine yansıtmaya çalışmasından dolayı, yaptıkları çizimlerde “gerçeği yansıtmaya” özelliğinin görülebileceği noktasında açıklamaktadır. Söz konusu yaş aralığında çocuk çizimlerinde görülen *perspektif* sorunlarına rağmen, uzam açısından çizimlerde ön-arka plan fikri gelişir ve nesnelere anlamlı bir şekilde düzenleme, kompozisyon çabası gözlemlenir (Bayrakdar, t.y. 9). Bu durum, Lowenfeld’in sanatsal gelişim evreleri açısından, Tablo 1’de “gerçekçi gölgelermeler” (9-11 yaş, Ergenlik Öncesi Evre) ve “gerçekçi renk anlayışı” (11-13 yaş) ile “çok yönlü taban çizgisi” (9-11 yaş) ve “çok yönlü görüş” (11-13 yaş) özellikleriyle açıklanabilir.

11-13 yaş arası mantık döneminde çocuk, zekâ ve mantığının yardımı ile bazı güçlükleri çözebilme yeteneğine sahip olabilmektedir (Kehnemuyi, 2004, 31). Dolayısıyla bu dönemde çocuk çizimlerinde renk, ışık-gölge ve perspektife verilen önem öne çıkar (Kehnemuyi, 2004, 32) ve çizimlerde oran-orantı gözlemlenebilir, ufuk çizgisi fark edilir hale gelir. Çizimlerde yakın ve uzak renklerin değişiminde (görsel) ve duyguya bağlanan (öznel) renkler de görülebilir (Kehnemuyi, 2004, 34). *Mantık çağı* 11-13 yaş aralığında çocuk çizimlerinde gerçeği yansıtmaya isteği baskın olduğu için biçimsel sorunların çözümü kritik hale gelmekte (Buyurgan ve Buyurgan, 2012, 56), *soyutlama* ve çok yönlü görüş önem kazanmaktadır (Buyurgan ve Buyurgan, 2012, 58). Bu nedenle, 11-13 yaş arası mantık döneminde çocukların çizimlerinde “hava perspektifi” olarak adlandırılan yakın ve uzak plan renklerin değişimleri ilk kez bu evrede görülmeye başlanır.

Diğer taraftan, ergenlik öncesi evreden mantık çağına doğru yani, 9 yaşından 12 yaşına dek süreçte, çocuk çizimlerinde betimlenen dünyanın gerçekliğine bağlı olarak, renk kavramı gittikçe gelişir ve renkler çizimlerde anlam ve amaçlarına uygun şekilde yer almaya başlar (Ertuğ, t.y., 10). 9-12 yaş arasında çocuk çizimlerinde nesne-biçim açısından henüz üçüncü boyutu oluşturma becerisi tam gelişmemiştir (Gürtuna, 2003, aktaran Ertuğ, t.y., 10). Bundan dolayı, çizimlerde perspektif sorunu halen vardır ancak, çizim-resimlerde yakında olan nesne ya da figür büyük, uzakta olan ise daha küçük çizilerek perspektif farkındalık da gözlemlenir (Ertuğ, t.y., 10). “Görünürde doğalcılık” dönemi olarak da sınıflandırılan 12-14 yaş aralığında ise çocuk, çizim-resimlerinde her türlü ayrıntı ve hareketi çok rahatlıkla yansıtabilir bir aşamaya gelir. Örneğin, çizimlerdeki figürlerin giysi kıvrımları daha belirgindir. 12 yaşından 14 yaşına kadar ki bu dönemde yapılan çizim-resimlerde kullanılan renkler, gerçek dünyadaki bilinen haliyle yer alır ve perspektife uygun olarak yansıtılabilir. Dolayısıyla bu çağda çocuk, çizim-resimlerinde ışık, gölge ve rengi mekânı belirtme aracı olarak kullanma bilinç ve bilgisine sahiptir (Ertuğ, t.y., 11) diyebiliriz.

Mantık çağında (11-13 Yaş) çocuk için resim yapma etkinliğinde önemli olan doğruyu çizmektir. Bu nedenle, 11-13 yaş aralığında çocukların yaptıkları çizim-resimlerde “detayın” önem kazandığı, olayların sebep-sonuç ilişkisi içinde düşünülme-ye başladığı gözlemlenir. Çocuklar bu çağda daha meraklı ve gözlemci olmalarından dolayı, yaptıkları çizim-resimlerde büyük değişimler belirtmeye başlar. Bu yaşa kadar yapılan resimlerde görülen “erkek kıyafeti” ve “kadın kıyafeti” kalıplarının yerini daha gerçekçi çizimlere bırakır. Bundan böyle, çizimlerde yer alan kıyafetlerdeki kırışıklıklar, nesnelere ışık-gölge değerleri keşfedilmiş ve bunlar resimlere yansıtılmaya başlanmıştır. Bu evrenin sonlarına doğru, harekete göre değişen kıyafet parçaları bile gözlemlenir (örneğin; koşan figürün gömleği hareketin doğasına uygun çizgilerle gölgelendirilir). Ayrıca, insan figüründeki eklem gibi uzuvlar da farklı açılardan çizilme çabası görülür (Lowenfeld ve Brittain, 1964, aktaran Kutluer, 2015, 407). 9-12 yaşları arasında ergenlik öncesi dönemde somut yaklaşımların ağır bastığı bir evre olduğu için, çocuklar çizdikleri nesne ya da figürlerin boyutlarına, oranlarına, renklerine, perspektife ve cins ayırımına dikkat ederek, gerçeğe en uygun olabildiği biçimde, resimlerine yansıtma özen gösterirler (Gürtuna, 2003, aktaran Ertuğ, t.y., 10).

Lowenfeld'in çizgisel gelişim teorisini, sosyo-ekonomik düzey, ırk, kültür gibi değişkenleri dikkate almadan çocuk resimlerini inceleyen araştırmalara göre, her çocuk yukarıda sözü edilen tüm bu evrelerden geçer ve hiçbir evre atlanamaz (Kutluer, 2015, 408). Yapılan araştırmalar, çocuk çizim-resimlerinin evrensel olduğunu ve dünyanın her yerinde aynı sistematik gelişimi izlediğini göstermiştir. Çocukların çizimlerini inceleyen araştırmacıların 19. Yüzyıldan 20. Yüzyılın başlarına kadar çocuk çizim-resimlerinde sanatsal gelişime dair yaptıkları gözlemler sözü edilen dönemlerin varlığını kanıtlamıştır (Ölçer, 2019, 223). Lowenfeld öne sürdüğü sanatsal gelişimleri evreler olarak ortaya koyarken, bu evreleri çocukların evrensel doğal gelişim sürecinde kesin bir çerçeve olarak görmekten öte, çoğu kez birbiriyle geçişlik bağlamında örtüşeceğini belirtmiştir (Kırıçoğlu ve Stokrocki, 1997, aktaran Buyurgan ve Buyurgan, 2012, 26). Bununla birlikte Lowenfeld, 13 yaş civarı evreyi *ergenlik krizi* olarak ifade eder (Lowenfeld ve Brittain, 1964, aktaran Kutluer, 2015, 407) ve bu döneme ayrı bir dikkat çeker. Ergenlik krizi olarak adlandırılan 13 yaş seviyesi, her bireyde farklı şiddette ortaya çıkabilir ama sonuçta herkes bu evreden geçer. Çocuğun sağlıklı gelişiminin sağlanabilmesi için bu evre kritik önemdedir (aktaran Kutluer, 2015, 407). Bu nedenle, 13 yaş civarı çocuk çizim-resimlerini Lowenfeld'in sanatsal gelişim evreleri ile Piaget'in bilişsel gelişim evre özelliklerinin eşleştirilerek verildiği Tablo 1'i dikkate alarak incelemek, bu kritik evrede çocukların hem sanatsal hem de bilişsel gelişimlerini izleyerek, eğitim yönünden onları desteklemek açısından önemlidir. Bu noktada, öğrencilerin çizimlerini daha sağlıklı değerlendirebilmek için, nesnel bir dizge sunan Tablo 1'i dikkate almak yararlı olabilir. Buna göre, Tablo 1'de Piaget'in

bilişsel gelişim evreleri kuramı uyarınca çocuk çizimlerinin “şema” ögesine bağlı olarak açıklanması ile Lowenfeld’in sanatsal gelişim açısından *renk* ve *uzam* ögelerini temel aldığı kuram ile ele alınması, öğrencilerin gelişimlerini izlemede oldukça işe yarar sonuçlar verebilir. Tablo 1’i dikkate alarak, çocuk çizimlerinde öne çıkan öğeler olarak şema, *renk* ve *uzam* açısından, çocuğun sanatsal ve bilişsel gelişimi bütüncül bir bakışla incelenebilir ve bunun eğitime yansımaları gelişim açısından yol gösterici olabilir. Bu yolla, çocuğun ve öğrencinin hem sanatsal hem de bilişsel gelişimi, yaptıkları çizimler açısından şema, *renk* ve *uzam* ögeleri çerçevesinde, yaş aralığı göz önünde bulundurularak izlenmesi ve gelişim düzeyinin belirlenmesi mümkündür. Dolayısıyla, kritik yaş olan 13 yaş civarında (mantık çağı - ergenlik krizi - gerçekçilik dönemi) çocuğun hem sanatsal hem de bilişsel gelişimi açısından nasıl bir düzeyde olduğu, Tablo 1’deki izlek temel alınarak belirlenebileceği ileri sürülebilir.

Bu araştırmanın amacı, 13 yaş öğrencilerin çizimlerini sanatsal ve bilişsel gelişim açısından Lowenfeld’in sanatsal gelişim evreleri kuramı ile Piaget’in bilişsel gelişim kuramının bütüncül bir bakışla eşleştirilmesine dayalı olarak inceleyerek, bu yaş çocukların içinde buldukları evre özelliklerini ne oranda yansıttıklarını belirlemektir. Bu amaçla, 13 yaş öğrencilerin yaptığı 61 adet çizim-resim, çocukların içinde buldukları evre ve bir önceki evre açısından incelenmiştir. Diğer yandan, bu yaş çocukların çizimlerinde gözlemlenen sanatsal ve bilişsel ögelerin ilgili evre açısından sanatsal ve bilişsel gelişim arasında ne türden bir ilişki içinde olduğu da araştırılmıştır. Ayrıca, söz konusu 13 yaş kritik dönemi daha iyi anlayabilmek için, cinsiyet değişkenine göre öğrencilerin sanatsal ve bilişsel gelişimleri açısından anlamlı bir fark olup olmadığı da incelenmiştir. Buna göre, bu çalışmanın araştırma soruları şöyle düzenlenmiştir:

Birinci araştırma sorusu: “13 yaş çocukların çizimleri sanatsal gelişim ve bilişsel gelişim açısından içinde buldukları gerçekçilik dönem özelliklerini ne oranda yansıtmaktadır?”

İkinci araştırma sorusu: “13 yaş çocukların çizimlerinde gözlemlenen sanatsal gelişim ile bilişsel gelişim arasında nasıl bir ilişki vardır?”

Üçüncü araştırma sorusu: “13 yaş çocukların çizimlerinde gözlemlenen sanatsal gelişim ile bilişsel gelişim açısından cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir fark var mıdır?”

Yöntem

Bu araştırma, nitel araştırma yönteminde doküman analizin bir alt başlığı olan “Görsel analiz” türünde gerçekleştirilmiştir. Görsel analiz, resimdeki sembollerin,

işaretlerin, şeklin neyi ifade ettiği ve ne gibi bir değer taşıdığı saptanarak, verilerin açıklanması biçiminde gelişir (Sönmez ve Alacapınar, 2011, 83-84).

Çalışma Grubu

Araştırma evrenine ulaşabilmenin kolay olmadığı durumlarda araştırmacı ilgili evrenden örnekleme yansıttığı düşünülen bir çalışma grubu belirleyerek, nitel bir araştırma için yeterli bir veri kaynağı oluşturabilir (Baltacı, 2018, 235). Bu araştırmanın çalışma grubunu Ankara merkez ilçeleri devlet okullarında öğrenim gören ilköğretim 7.sınıf öğrencileri oluşturur. Ankara Yenimahalle, Çankaya ve Mamak merkez ilçeleri devlet okullarında ilköğretim 7.sınıfta öğrenim gören, 13 yaş civarı 61 öğrencinin yaptığı resimler bu araştırma kapsamında incelenmiştir. Araştırmaya konu olan bu resimler, yazarın yüksek lisans tez kapsamında, ilköğretim 7.sınıfa devam eden öğrencilerin, “yaşamak istediğiniz çevreyi resimleyin” konu başlığıyla yaptıkları resimlerden gelişigüzel seçilen 61 adet resimdir.

Verilerin Analizi

Görsel analiz kapsamında, ilgili çizim-resimlerdeki verileri belirlemek için, sanat eleştirisinde kullanılan “betimleme” aşamasından yararlanılmıştır. Betimsel analizde “Bu resimde ne görüyorum?” sorusu ile başlamak önemlidir (Barrett, 2012, 118). Bu yolla, eserde gözlemlenen görsel ve duyuşsal nesnelere bir listesi yapılır (Boydaş, 2004, 44). Betimsel analizde elde edilen veriler, araştırma sorularının ortaya koyduğu temalara göre organize edilebilir (Şimşek ve Yıldırım, 2004, aktaran Şener, 2018, 34). Bu araştırmanın örneklemini oluşturan resimler Tablo 1’de verilen Lowenfeld’in çizgisel gelişim evreleri ile Piaget’in bilişsel gelişim evreleri çerçevesinde “gruplaşma-gerçekçilik” dönemi ve “doğalcılık-mantık” dönem özelliklerini içeren kriterlere göre oluşturulan temalar dikkate alınarak, betimsel analiz yoluyla incelenmiştir. Bu temalar açısından, ilgili çizim-resimler içerik analizine tabi tutularak, frekans (f) değerleri ve yüzde (%) dağılımları açısından sayısallaştırılmıştır (Tablo 2). İlgili temalar noktasında incelenen resimlerde, araştırmacı ve ikinci bir gözlemci tarafından yapılan gözlem sonuçları karşılaştırılarak, iki gözlem sonuçları arasındaki uyuma bakılmıştır. Buna göre, kodlayıcılar uyum yüzdesi: %72 ile %95 arasında olduğu görülmüş ve güvenirliliğin sağlandığına karar verilmiştir (Ölçer, 2019, 230). İçerik analizinde kullanılan *frekans*; bir değer için ilgili dokümanda gözlenme sıklığını gösterir (Tavşancıl, t.y.). Dolayısıyla, içerik analizi ile incelenen resimler R1, R2, R3... Biçiminde adlandırılarak, Tablo 1’deki kriterlere göre her bir çizim-resim, belirlenen temalar çerçevesinde kodlanıp incelenmiş, belirlenen gözlenme sıklıkları *frekans* ve *yüzde-oran* değerleri ile Tablo 2’de verilmiştir.

Bu çalışmada ikinci araştırma sorusunu yanıtlamak için, iki değişken arasındaki ilişkiyi incelemede yararlanılan korelasyon analiz tekniği kullanılmıştır. Anlamli bulunan korelasyon sonuçları regresyon analiziyle incelenmiştir. *Basit Regresyon Analizi*, ilişkili iki değişkenden birini bağımlı değişken, diğerini ise bağımsız değişken olarak alıp, analizinin yapılması sonucunda var olan ilişkinin açıklanması biçiminde tanımlanabilir. Değişkenler arasındaki korelasyon doğrusal ise, bağımsız değişkenin bağımlı değişkende gözlenen değişmelerin ne kadarını açıkladıklarını gösteren determinasyon katsayısı belirlenerek, bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni anlamli bir biçimde yordayıp-yordamadığı ölçülebilmektedir (Büyüköztürk, 2014, 91).

Üçüncü araştırma sorusunun cevabına ilişkin, 13 yaş çocukların çizimlerinde gözlemlenen sanatsal gelişim ile bilişsel gelişim özellikleri açısından cinsiyet değişkenine göre anlamli bir fark olup olmadığını belirlemek için, bağımsız örneklem t-testi tekniği kullanılmıştır. T-test teknik analizi gruplar arasında gözlenen farkların istatistiksel olarak anlamli olup olmadığını test eder (Büyüköztürk, 2014, 39). Tüm bu analiz tekniklerinden elde edilen bulgular araştırma sorularını yanıtlamak amacıyla yorumlanmıştır. Bu araştırma, TR Dizin etik ilkeleri akış şemasına göre anket, demografik veri toplama, kullanıcı deneyimi ölçme gibi bir çalışma içeriğine sahip olmadığı için, etik kurul onayı kapsamında değildir.

Bulgular

13 yaş seviyesi öğrencilerin yaptıkları resimlerin, Lowenfeld'in sanatsal gelişim ile Piaget'in bilişsel gelişim evreleri açısından, Tablo 1'e göre oluşturulan temalar kapsamında incelenen içerik analiz sonuçları, Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2

Lowenfeld'in Sanatsal Gelişim ve Piaget'in Bilişsel Gelişim Evrelerine Göre Çocuk Çizim-Resimlerindeki Renk, Uzam ile Şema Öğeleri Açısından İçerik Analizi

Resimler Temalar		Ergenlik Öncesi Evre/Gruplaşma/ Gerçekliğin Doğuşu, 9-11-12 Yaş					Mantık Çağı/ Ergenlik krizi/Gerçekçilik Dönemi, 13-Yaş ve ötesi				
		Renk		Uzam		Şema	Renk		Uzam	Şema	
		Gerçekçi kimi gölgelemeler	Karışık renkler	Çok yönlü Taban çizgisi	İlkel görünümlü Perspektif Sorunu	Kaba formlar gibi eski şemalar	Dışavurumcu renk ile Gerçekçi renk anlayışı		Çok yönlü görüş	Üç boyutlu biçimler, Soyutlama	
						G	D	H		S	
R ₁ (K)	-	-	√	√	√	√	-	√	√	-	
R ₂ (E)	√	-	√	√	√	√	-	√	√	-	
R ₃ (K)	-	-	√	-	√	√	-	-	-	-	
R ₄ (K)	-	-	-	-	√	-	√	-	-	√	
R ₅ (E)	-	-	√	√	√	-	√	-	√	-	
R ₆ (E)	-	√	√	√	√	√	-	√	-	-	
R ₇ (E)	-	-	√	√	√	√	√	√	√	-	
R ₈ (K)	-	-	√	√	√	√	-	√	√	-	
R ₉ (K)	√	√	√	√	√	√	√	√	√	-	
R ₁₀ (K)	-	√	√	-	√	-	√	-	-	-	
R ₁₁ (K)	-	-	-	-	√	√	-	-	-	-	
R ₁₂ (K)	√	-	√	√	√	√	-	√	√	-	
R ₁₃ (K)	-	√	√	-	√	-	√	-	-	√	
R ₁₄ (K)	-	-	-	-	√	-	√	-	-	√	
R ₁₅ (E)	-	-	-	-	√	√	-	-	√	-	
R ₁₆ (K)	-	-	√	√	√	√	-	√	-	-	
R ₁₇ (E)	-	-	√	-	√	-	√	-	-	√	
R ₁₈ (E)	-	-	-	-	√	√	-	-	-	-	
R ₁₉ (K)	-	√	√	-	√	√	-	√	√	-	
R ₂₀ (E)	√	√	√	√	√	√	√	√	√	-	
R ₂₁ (K)	√	√	√	√	√	√	-	√	√	-	
R ₂₂ (K)	-	√	-	-	√	√	√	√	√	√	
R ₂₃ (K)	√	-	-	-	√	√	-	-	-	-	
R ₂₄ (E)	-	-	√	-	√	√	√	√	-	√	

R ₂₅ (K)	√	√	√	√	√	√	√	√	√	-
R ₂₆ (K)	√	√	√	√	√	√	√	√	√	-
R ₂₇ (K)	-	-	-	-	√	√	√	-	-	-
R ₂₈ (K)	√	√	√	√	√	√	-	√	√	-
R ₂₉ (K)	-	-	√	√	√	√	-	√	-	-
R ₃₀ (E)	-	-	-	-	√	√	√	-	-	√
R ₃₁ (E)	√	√	-	-	√	-	√	-	-	-
R ₃₂ (E)	√	-	√	-	√	√	-	√	√	-
R ₃₃ (K)	√	√	√	-	√	√	√	√	√	-
R ₃₄ (K)	√	-	-	-	√	√	-	-	-	-
R ₃₅ (K)	-	-	-	-	√	√	√	√	√	-
R ₃₆ (K)	√	√	√	√	√	√	-	√	√	-
R ₃₇ (K)	√	-	√	-	√	√	-	√	√	-
R ₃₈ (K)	-	-	-	-	-	-	√	-	-	√
R ₃₉ (E)	-	-	-	-	√	√	-	√	√	-
R ₄₀ (K)	√	-	√	√	√	-	√	√	√	√
R ₄₁ (K)	-	-	-	-	√	-	√	-	√	√
R ₄₂ (E)	-	-	√	√	√	√	√	√	√	-
R ₄₃ (K)	-	-	-	-	-	√	√	-	-	-
R ₄₄ (K)	-	-	-	-	√	√	√	-	-	√
R ₄₅ (K)	-	√	√	-	√	√	√	-	√	-
R ₄₆ (K)	√	-	√	-	√	√	√	-	-	-
R ₄₇ (K)	-	-	√	√	√	√	√	√	√	-
R ₄₈ (E)	-	-	√	√	√	√	√	-	√	-
R ₄₉ (K)	-	-	-	-	√	√	√	-	-	√
R ₅₀ (K)	-	-	√	-	√	-	√	-	-	√
R ₅₁ (K)	-	-	√	-	√	√	√	-	-	-
R ₅₂ (E)	-	√	-	√	√	√	√	-	√	-
R ₅₃ (K)	-	-	-	-	√	√	√	√	√	√
R ₅₄ (K)	-	-	√	-	-	√	-	√	-	√
R ₅₅ (K)	-	-	√	-	√	√	-	√	-	-
R ₅₆ (K)	-	-	-	-	√	√	√	-	-	√
R ₅₇ (K)	-	-	-	-	√	√	√	-	-	-
R ₅₈ (K)	-	-	-	-	-	√	√	-	-	-

$R_{59(E)}$	-	-	√	√	√	√	-	√	-	-
$R_{60(E)}$	-	√	√	-	√	√	√	√	-	-
$R_{61(E)}$	-	-	-	-	√	√	-	-	-	-
$f_{(K)}$	13	12	25	13	38	34	26	21	19	13
$f_{(E)}$	4	5	12	9	19	16	11	10	10	3
f	17	17	37	22	57	G:50	D:37	31	H:29	S:16
p	0.27	0.27	0.60	0.36	0.93	0.81	0.60	0.50	0.47	0.26
%	27.86	27.86	60.65	36.06	93.44	81.96	60.65	50.81	47.54	26.22

(K) = Kız, (E) Erkek, G= Gerçekçi renkler, D= Duyguları yansıtan renkler, H= Hacimsellik, S= Soyutlama

Tablo 2'deki veriler incelendiğinde, 13 yaş seviyesindeki çocukların Lowenfeld ve Piaget tarafından Mantık Çağı/ Ergenlik krizi/Gerçekçilik Dönemi olarak adlandırılan evrede sanatsal gelişim ağırlıklı bir ilerleyişte olmalarıyla birlikte, Lowenfeld'in sanatsal gelişim evreleri ve Piaget'in bilişsel gelişim evreleri açısından 13 yaş ve ötesi evre özelliklerini yansıtmaları perpektifinde tutarlıdır. Şener (2018, 39-40) şema öncesi dönem çocukların (4-7 yaş) yapmış oldukları çizimleri incelemiş, yapılan resimlerin çoğunlukla içinde bulunduğu dönemin özelliklerini yansıttığını belirtmiştir. Ayrıca, bazı çocukların (4-7 yaş) dönemin gerisinde kaldığı bazı çocukların ise, akranlarına göre daha ileride olduğu bulgusuna da ulaşmıştır. Bu araştırmadaki bulgulara göre ise, 13 yaş seviyesi öğrencilerin çizimlerinde gözlemlenen sanatsal ve bilişsel gelişim özellikleri, çocukların içinde buldukları evreyi ağırlıklı yansıtmakla birlikte, dönemsel geçiş açısından bir önceki gelişim evre özelliklerini de halen taşıdığı anlaşılmaktadır. Bu evreler arası geçişte dikkat çeken nokta ise, sanatsal gelişimin bilişsel gelişimden daha hızlı ilerleme gösterdiğinin belirlenmesidir. Bir başka ifade ile araştırmanın bu bulgusuna dayanarak, 13 yaş seviyesinde çocukların bilişsel gelişimi, sanatsal gelişime göre daha yavaş ilerleme gösterebileceği söylenebilir. Bu bağlamda, özellikle bilişsel gelişim açısından bir önceki dönem ögesi olarak eski şemalar ($p=0.93$), 13 yaş seviyesi bilişsel gelişim dönem ögesi olan “şema” özelliğine göre ($p=0.47$) dikkat çeken bir durumda yüksek oranda olması anlamlıdır (Tablo 2). Diğer yandan, 13 yaş seviyesinde sanatsal gelişimin daha hızlı olması, bu dönemde çocukların hali hazırda içinde buldukları “gerçekçilik” evresiyle tutarlı bir biçimde resim yapma eğilimini göstermesi bakımından öne çıkan bir bulgu olarak değerlendirilebilir.

Sanatsal gelişim açısından Tablo 2'deki veriler incelendiğinde, 13 yaş seviyesi öğrenci çizimlerinde en yüksek oran ($p=0.81$) %81.96 olarak gerçekçi renk anlayışında olduğu anlaşılmaktadır. Bunu izleyen ikinci büyük gelişme ise, ($p=0.60$) %60.65 olarak dışa vurumcu renk anlayışındadır. Bu bulgu, 13 yaş ve ötesi için tanımlanan “gerçekçilik dönemi” evresiyle tutarlıdır. Uzun ögesi açısından ise, “çok yönlü görüş”

ögesi ilgili resim-çizimlerde ($p= 0.50$) %50.81 oranında yer almaktadır. Bu durum, 13 yaş civarı çocuklarda çoklu perspektif anlayışının, henüz gelişimini tamamlamamış olduğunu göstermesi bakımından kayda değerdir. Sanatsal gelişim açısından ulaşılan bu bulgu, Buttigieg'in (2019) 12-14 yaş çocuk çizimlerini Lowenfeld'in sanatsal gelişim teorisine göre incelediği araştırma sonuçlarıncı desteklediği anlaşılmaktadır. Buttigieg (2019), çocukların yaptıkları resimlerin %59 oranında gerçek dünyayı yansıttığını belirtmiştir. Sanatsal gelişim açısından bu çalışmada elde edilen bulgular, 13 yaş düzeyinde çocukların renk anlayışının, özellikle gerçekçi renk bakımından, *uzam* ögesinden daha önce gelişme alanı bulduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bilişsel gelişim açısından ise, 13 yaş çocuk çizimlerinde gözlemlenen “şema” ögesi, üç boyutlu çizimler noktasında ($p=0.47$ oranında) %47.54 düzeyinde olduğu bulunmuştur. Bu bulgunun özellikle, sanatsal gelişim çoklu perspektif anlayışında “çok yönlü görüş” ($p= 0.50$) ögesi ile yakın bir oranda olması, gerçekçilik döneminde çocukların sanatsal ve bilişsel gelişim yönünden *perspektif* ve üç boyut noktasında bütüncül bir gelişim aşamasında olduğunu göstermesi bakımından kayda değerdir.

Bu çalışmanın yanıtını aradığı ikinci araştırma sorusu: “13 yaş çocukların çizimlerinde gözlemlenen sanatsal gelişim ile bilişsel gelişim arasında nasıl bir ilişki vardır?” biçiminde düzenlenmişti. Bu soruyu cevaplamak için, öğrenci çizim-resimlerinde gözlemlenen sanatsal gelişim öğeleriyle bilişsel gelişim öğeleri arasındaki ilişki, korelasyon analiziyle incelenmiştir. Buna göre, Tablo 2’deki veriler dikkate alınarak yapılan analiz sonucunda, 13 yaş öğrencilerin çizimlerinde gözlemlenen sanatsal gelişim öğeleriyle bilişsel gelişim öğeleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur (Tablo 3).

Tablo 3

13 Yaş Çocuk Çizimlerinde Gözlemlenen Lowenfeld'in Sanatsal Gelişim ile Piaget'in Bilişsel Gelişim Arasındaki İlişki

	<i>N</i>	<i>r</i>	<i>p</i>
Sanatsal Gelişim	61	0.277	0.031
Bilişsel Gelişim			

$P < 0.05$

Tablo 3 incelendiğinde, öğrencilerin çizimlerinde gözlemlenen sanatsal gelişim öğeleriyle bilişsel gelişim öğeleri arasındaki ilişki düzeyinin düşük olduğu ancak, iki değişken arasında olumlu yönde anlamlı ve doğrusal bir ilişki olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, iki değişken arasında yordama açısından nasıl bir ilişki olduğunu belirlemek için, regresyon analizi yapılarak sonuçlar Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4

13 Yaş Çocuk Çizimlerinde Gözlemlenen Lowenfeld'in Sanatsal Gelişim ile Piaget'in Bilişsel Gelişim Arasındaki İlişkinin Regresyon Analizi

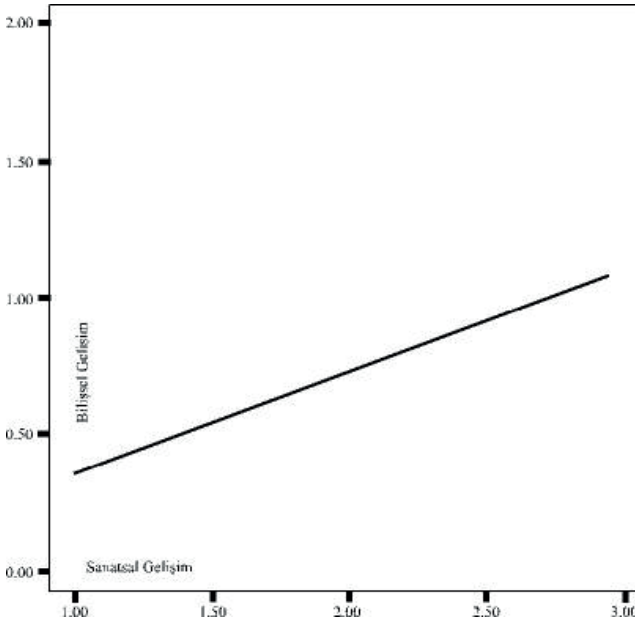
	N	R	R ²	F	p
Sanatsal Gelişim	61	0.277	0.077	4.913	0.031
Bilişsel Gelişim					

$p < 0.05$

Tablo 4'de verilen regresyon analizi sonuçları incelendiğinde, örneklemi oluşturan 13 yaş öğrencilerin çizim-resimlerinde gözlemlenen sanatsal gelişme, onların bilişsel gelişmelerinin anlamlı bir yordayıcısı olduğu anlaşılmaktadır.[$R=0.277$, $R^2=0.077$, $F(1-59)=4.913$, $P<.05$]. Buna göre, bu yaş çocuk çizimlerinde gözlemlenen bilişsel gelişime ilişkin toplam varyansın %8'inin ($r^2=0.077 \times 100=7.7$) sanatsal gelişim ile açıklanabileceği söylenebilir. Bu doğrusal ilişki, grafik olarak Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1

13 Yaş Çocuk Çizimlerinde Gözlemlenen Sanatsal Gelişim ile Piaget'in Bilişsel Gelişim Arasındaki İlişkinin Grafiği

Şekil 1’de görülen doğrusal ilişki, 13 yaş öğrenci çizim-resimlerinde gözlemlenen sanatsal ve bilişsel gelişme açısından, bu yaş çocukların gelişiminde sanatsal gelişim ağırlıklı bir yapıyı göstermesi bakımından önemlidir.

Bu çalışmanın üçüncü araştırma sorusuna yanıt açısından, 13 yaş ilköğretim 7. Sınıf öğrencilerin çizimlerinde gözlemlenen sanatsal gelişim ile bilişsel gelişim açısından cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek için, bağımsız örneklem t-test tekniği kullanılmıştır. Bağımsız örneklem t-test analizi sonucunda, 13 yaş çocukların sanatsal gelişim ve bilişsel gelişim açısından cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir fark olmadığı bulunmuştur (Tablo 5).

Tablo 5

13 Yaş Çocuk Çizimlerinde Gözlemlenen Sanatsal ve Bilişsel Gelişim Açısından Cinsiyet Değişkenine Göre t-testi Analizi Sonuçları

Cinsiyet	N	Xort.	S	Sd	t	p
Kız	42	1.95	.69	59	.284	.77
Erkek	19	1.89	.80			

$p > 0.05$

Tablo 5’de görüldüğü gibi, 13 yaş çocukların sanatsal gelişim ve bilişsel gelişimleri açısından, cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir fark yoktur. Buna göre, 13 yaş seviyesi bütünsel gelişimde cinsiyet değişkeninin önemli bir gösterge olmadığı söylenebilir.

Tartışma

Tablo 2’deki veriler, dönemselsel olarak öğrencilerin hem sanatsal hem de bilişsel gelişim açısından, 13 yaş seviyesinde içinde buldukları “gerçekçilik” dönemi özelliklerini ağırlıklı olarak yansıtan bir gelişme düzeyinde olduklarını göstermektedir. Bu bulgu, farklı evrelerde bulunan çocuk çizimlerini inceleyen çalışma sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Şener (2018, 39-40) şema öncesi dönem çocukların (4-7 yaş) yapmış oldukları çizimlerin çoğunlukla içinde buldukları dönem özelliklerini yansıttığını bildirmiştir. Geçen (2018, 78), 12-14 yaş arası çocuk çizim-resimlerinin çoğunun (60 resimden 42’sinde) içerik açısından doğadaki gerçek renk ve boyutta (oran-orantı) yansıtıldığını gözlemlemiş ayrıca, perspektife uygun olduğunu belirtmiştir. Moore (1986, aktaran Ölçer, 2019, 226) ise, 7 ve 9 yaş grubu (şematik evre ya da şematik dönem) çocukların çizimlerinde zihinsel gerçeklikten görsel gerçekliğe geçişi belirlemiştir. Dolayısıyla, bu araştırmanın ulaştığı bulgular, 13 yaş seviyesinde öğrencilerin yaptıkları resimlerin, içinde buldukları gelişim-dönem özelliklerini yansıtması açısından ilgili alanda yapılan çalışma bulgularını desteklemektedir. Bu-

nunla birlikte, bir önceki gelişim dönem özelliklerinin de ilgili incelenen çizimlerde halen belli oranda korunuyor olması, 13 yaş seviyesinde çocukların gelişimsel olarak bir tür evreler arası geçiş içinde olduğu göstermektedir. Buna göre, 13 yaş seviyesi öğrencilerde bu türden bir gelişimsel geçiş ile ilgili bulgunun ortaya konulmuş olması, Lowenfeld'in kritik olarak ifade ettiği 13 yaş çocukların çizimlerinin ne tür özellikler içerdiğinin bilinmesi açısından ilgili alan yazında önemli olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada ulaşılan diğer bir bulgu ise, 13 yaş seviyesi çocukların çizimlerinde bir önceki gelişim dönem özellikleri açısından, bilişsel gelişimin sanatsal gelişim kadar hızlı bir ilerleme kaydedemediğinin ortaya konulmasıdır. Diğer yandan, 13 yaş seviyesinde öğrencilerin içinde buldukları dönem özelliklerini daha çok yansıtan bir gelişim göstermekle beraber, bir önceki dönem özelliklerini de halen belli oranda korudukları anlaşılmaktadır (Tablo 2). Bu nedenle, çocuk çizim-resimlerini değerlendirirken gelişimsel dönem açısından kesin bir çerçeve çizilmemesi, belli bir esnekliğe sahip olunmasının önemli olduğu söylenebilir. Buna göre, özellikle yaş faktörünün önemli bir gösterge olarak, 9-11 veya 11-13 yaş aralıklarında dönemsel gelişim farklılıkların görülebileceği ancak, bu durumun bir önceki gelişim evre lehine baskın olmayacağı ileri sürülebilir.

Bu araştırmanın ulaştığı diğer bulgular çerçevesinde, 13 yaş seviyesi öğrencilerin bir önceki gelişim evresine göre, özellikle sanatsal gelişim açısından *renk* unsurunun gelişim sürecinde önemli bir rolü olduğu söylenebilir. Sanatsal gelişimde *uzam* açısından ise, renk ögesi kadar hızlı bir ilerleme olmadığı hatta gelişimsel bir zorluk olduğu, Tablo 2 incelendiğinde söylenebilir. İlgili tabloda “çok yönlü taban çizgisi” ile “çok yönlü görüş” oranları arasında sayısal fark olmasının, 13 yaş çocuğun sanatsal gelişiminde bir evreden diğerine geçişte önemli rolün *renk* unsuruyla gerçekleştiği biçimde yorumlanabilir. Bu araştırmadan elde edilen bulgulara dayanarak, sanatsal gelişim açısından çocuk çizimlerinde 13 yaş seviyesinde gerçekçi *renk* anlayışının *uzam* ögesinden daha çok gelişme eğiliminde olduğu ileri sürülebilir. Bu durum, çocukların çizimlerinde *uzam* ögesini kullanma noktasında zorluklar yaşadığını göstermesi bakımından anlamlıdır. Diğer yandan, 13 yaş seviyesi çocukların bir önceki gelişim evresine göre, sanatsal gelişimin bilişsel gelişime göre daha hızlı olduğu, belirlenen bu hızlı ilerlemede renk unsurunun önemli bir rolü olduğu söylenebilir. Buna göre, 13 yaş düzeyinde çocukların sanatsal gelişiminde *renk* ögesinin çok önemli bir unsur olduğu ileri sürülebilir. Bununla birlikte, ulaşılan bulgular çerçevesinde, 13 yaş öğrencilerin *uzam* ögesini renk ögesine göre algılaması ve çizime yansıtabilmesinin daha güç ve zor olduğu söylenebilir.

Bilişsel gelişim açısından bu çalışmada, 13 yaş seviyesi öğrenci çizimleri “şema” ögesinde üç boyutlu biçimlerin (%47.54) görülme oranının, sanatsal gelişimdeki “çok

yönlü görüş” (%50.81) ile yakın bir oranda olduğu bulunmuştur. Bu bulgu, resim-çizimde sanatsal ögeyi temsil eden *uzam* ile bilişsel ögeyi temsil eden üç boyutlu biçimlerin, bu yaş çocuğun gelişim sürecinde sanatsal ve bilişsel gelişimin birbirini destekleyen yapısını ortaya koyması bakımından önemlidir. Zira üç boyutlu biçimlerin yansıtılmasında *perspektif* algısının önemli bir payı ve katkısı vardır. Buna göre, 13 yaş seviyesi öğrenci çizimlerinde gözlemlenen üç boyutlu *biçimler* ve çok yönlü görüş özellikleri, gerçekçi biçimde doğanın resme yansıtılmasında önemli öğeler olarak *gerçekçilik* evresiyle tutarlı olduğu söylenebilir. Nitekim Geçen (2018, 78), gerçeği yakalama çabasının ergenlik döneminde bazı öğrencileri kopya resim yapma yoluna başvurmaya kadar götürdüğünü belirtmektedir.

Bu çalışmanın yanıtını aradığı ikinci araştırma sorusuna ilişkin yapılan analiz sonucunda, ilköğretim 7.sınıf öğrencileri 13 yaş seviyesi çocukların çizimlerinde gözlemlenen sanatsal gelişim ile bilişsel gelişim arasında olumlu yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. Söz konusu ilişki regresyon analiziyle incelendiğinde, bu yaş çocukların çizimlerinde gözlemlenen sanatsal gelişimin bilişsel gelişime olumlu yönde, %8 oranında katkısı olduğu belirlenmiştir (Tablo 3 ve Tablo 4). Bu bulguya göre, 13 yaş çocukların yaptıkları resimlerde sanatsal gelişime ilişkin *renk* ve *uzam* öğelerinde gelişme devam ettikçe, şema ögesinde de %8 oranında bir gelişme olmasını bekleyebiliriz. Bir başka ifade ile 13 yaş çocukların sanatsal gelişimi arttıkça, bilişsel gelişimleri de artacaktır. Dolayısıyla, iki değişken arasında doğrusal bir ilişki içinde, çocukların sanatsal gelişimlerinin, onların bilişsel gelişiminin anlamlı bir yordayıcısı olduğu söylenebilir (Şekil 1). Bu durum, Lowenfeld’in sanatsal gelişim evreleri ile Piaget’in bilişsel gelişim evreleri çerçevesinde, 13 yaş çocukların çizimlerinde gözlemlenen sanatsal ve bilişsel öğelerin gelişimde birbirini destekleyen bütüncül bir yapıda olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Araştırmanın bu bulgusuna dayanarak, 13 yaş çocukların bilişsel gelişimini destekleyen önemli bir değişken olarak sanatsal gelişim gösterilebilir.

Bu çalışmanın üçüncü araştırma sorusu, 13 yaş çocukların çizimlerinde gözlemlenen sanatsal gelişim ve bilişsel gelişim açısından cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek için düzenlenmişti. Buna göre, ilgili araştırma sorusuna yanıt olarak uygulanan t-testi analizi sonucunda, cinsiyet değişkenine göre ilköğretim 7. Sınıf öğrencileri 13 yaş çocuk çizimlerinde gözlemlenen sanatsal gelişim ve bilişsel gelişim arasında anlamlı bir fark olmadığı bulunmuştur (Tablo 5). Bu bulgu, cinsiyet değişkeninin 13 yaş seviyesi çocukların sanatsal ve bilişsel gelişiminde önemli bir değişken olmadığını göstermesi bakımından kayda değerdir.

Sonuç

Bu çalışmanın yanıtını aradığı birinci araştırma sorusu, 13 yaş çocuk çizimlerinin sanatsal gelişim ve bilişsel gelişim açısından, öğrencilerin gelişimsel olarak içinde buldukları *gerçekçilik* dönem özelliklerini ne oranda yansıttığını anlamaya yönelik kurgulanmıştı. Buna göre, Tablo 2'deki veriler incelendiğinde dönemselsel geçiş açısından, 13 yaş öğrencilerin çizimleri hem Lowenfeld'in sanatsal gelişim hem de Piaget'in bilişsel gelişim evreleriyle tutarlı olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla, bu çalışmada 13 yaş seviyesi çocuk çizimlerinin çoğunlukla, Lowenfeld'in sanatsal gelişim evreleri ile Piaget'in bilişsel gelişim evrelerini yansıttığı sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte, ilgili yaş seviyesinde çocukların sanatsal gelişiminde evreler arası geçişin *renk* ögesiyle sağlandığı dolayısıyla, uzamın renkten sonra geliştirilebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum özellikle *renk* ögesinin *uzam* ögesine göre, bu yaş çocuklar için daha kolay geliştirilebilir bir unsur olduğunu göstermesi bakımından kayda değerdir. Bu araştırmanın ulaştığı diğer sonuç, 13 yaş seviyesi öğrencilerin sanatsal gelişimleri açısından *uzam* ögesinin “çoklu perspektifler” noktasında özellikle *renk* ögesine göre, gelişme seyirinin oransal olarak daha yavaş olduğu dolayısıyla, çocuğun sanatsal gelişimi açısından 13 yaş seviyesinde *gerçekçi renk* anlayışının *uzam* ögesinden daha çok gelişmiş olduğu söylenebilir.

Bilişsel gelişim açısından, bu araştırmanın ulaştığı bulgular değerlendirildiğinde, öğrencilerin yaptıkları çizimlerin “şema” ögesinde üç boyutluluk özelliğinin sanatsal gelişim noktasında “çok yönlü görüş” ile paralel bir gelişme gösterdiğinin ortaya konulmuş olmasının önemli olduğu söylenebilir. Sanatsal gelişim açısından çoklu perspektif anlayışında “çok yönlü görüş” ile “şema”nın yakın bir oranda gelişmiş olması, 13 yaş çocuğun gelişimi açısından çizim-resim temalarının özellikle yakın yaşam çevresinden, gerçek dünyayı yansıtacak içerikte konulardan seçilmesinin önemli olduğunu göstermektedir. Bu durum, 13 yaş öğrenci çizimlerinde *renk* ögesi açısından *gerçekçi renk* unsurunun yüksek oranda gözlemlenmesi (Tablo 2) sonucuyla tutarlıdır. Zira gerçekçi renk anlayışı, görünür dünyayı yansıtmaya amaçlı resim konularıyla daha çok desteklenir ve bu yolla şema ögesinde gerçek dünyanın yansıtılması noktasında, çocukların yaptıkları resimlerde çoklu perspektif sorunları üzerine daha çok düşüncesini gerektirebilir. Bu durumun sonucu olarak, şema ögesinde bir ilerleme ile çocukların bilişsel gelişimine de olumlu yönde katkı ve etki beklenebilir. Dolayısıyla ulaşılan bu sonuç, eğitim açısından çocukların çizimlerinde *uzam* ögesini kullanma noktasında önlemler alınmasının gerekliliğini göstermesi bakımından kayda değerdir. Özellikle, 13 yaş seviyesi öğrencilerin görsel sanatlar dersi açısından, ders konularının *uzam* ögesine daha çok ağırlık verecek biçimde düzenlenmesinin yararlı olabileceği ileri sürülebilir. Bu nedenle, gerçek dünyayı yansıtan çizim konularına öğretim programında daha çok yer verilmesinin, 13 yaş seviyesi öğrencilerin hem sanatsal

hem de bilişsel gelişimleri açısından önemli kazanımları olabileceği söylenebilir. Sonuç olarak, birinci araştırma sorusuna ilişkin elde edilen bulgular açısından, 13 yaş öğrencilerin içinde buldukları gelişimsel dönemi ağırlıkla yansıtan özellikleri içeren çizimler yaptıkları, ayrıca bu çizimlerde gözlemlenen sanatsal gelişimin bilişsel gelişime göre daha hızlı bir ilerlemeye sahip olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada ikinci araştırma sorusuna cevap olarak, 13 yaş seviyesinde ilköğretim 7. Sınıfa devam eden çocukların çizimlerinde gözlemlenen sanatsal gelişimin bilişsel gelişim ile olumlu yönde ilişkisi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu bulgu, Lowenfeld'in Sanatsal Gelişim evreleri ile Piaget'in Bilişsel Gelişim evrelerinin, çocuk çizimlerinde ilgili ögeler açısından, gelişim yönünde birbirini destekler yapısını göstermesi bakımından kayda değerdir. Dolayısıyla, çocukların gelişim sürecinde onların sanatsal gelişim ve bilişsel gelişimine bütüncül bir bakış açısıyla bakılmasının gerekli olduğu söylenebilir. Yapılan analiz sonucunda, sanatsal gelişimin bu yaş öğrencilerin bilişsel gelişimine olumlu yönde katkısı olabileceği sonucuna ulaşılmış olması, resim yapma faaliyetinin öğrencinin sanatsal gelişimi yanında zihinsel gelişimini de olumlu yönde etkileyeceği, bu etkinliğin 13 yaş çocuğun hem sanatsal hem de bilişsel gelişimi için gerekli olduğu ileri sürülebilir. Dolayısıyla ulaşılan bu sonuç, sanatsal gelişimin bilişsel gelişime katkısını gösteren bir bulgu olarak, ilgili alan yazında önemli bir duruma işaret etmektedir.

Diğer yandan, bu çalışmanın sonuçlarına dayanarak, 13 yaş öğrencilerin yaptıkları resimler görsel sanatlar dersi açısından değerlendirme türünde yeni bir yol göstericilik yapabileceği ileri sürülebilir. Bu yolla, ilgili alanda çocuk resimlerini değerlendirmenin salt estetik bağlamda değil, gelişim açısından da ele alındığı bir yapının temelleri oluşturulabilir. Zira Mamur (2004, 1-15) resim iş eğitimi açısından, resim dersinde yeterince geliştirilmiş ölçütlerin olmadığını, sadece sanatsal bilgiyi sınamak veya uygulama içeren ya da dosya değerlendirmesi yaparak öğrencinin değerlendirilemeyeceğini öne sürmüştür. Buna göre, çocuğun gelişim sürecinde, bu çalışmada öne sürülen sanatsal gelişim ile bilişsel gelişimin “bütünsellik” ilkesi noktasında, öğrenci çizimlerini değerlendirmede Tablo 2’de belirtilen özelliklerin göz önünde bulundurulması gerektiği söylenebilir.

Bu çalışmanın üçüncü araştırma sorusu olarak, 13 yaş çocukların çizimlerinde gözlemlenen sanatsal gelişim ve bilişsel gelişim açısından cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir fark olup olmadığı incelenmiştir. Bu soruya cevap olarak yapılan t-testi analizi sonucunda, cinsiyet değişkenine göre, 13 yaş ilköğretim 7. Sınıfta öğrenim gören çocukların çizimlerinde gözlemlenen sanatsal gelişim ve bilişsel gelişim açısından anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla, 13 yaş çocuğun sanatsal ve bilişsel gelişiminde cinsiyet değişkeninin önemli bir rolü olmadığını ileri sürebiliriz.

Öneriler

13 yaş seviyesinden farklı yaşlarda çocuk çizimlerinde Lowenfeld'in sanatsal gelişim evreleri ile Piaget'in bilişsel gelişim evreleri açısından gelişimde hangi evrenin öncülük yaptığını belirlemek için ilgili alanda araştırmalar yapılması önerilir.

13 yaş seviyesinde çocukların Lowenfeld'in sanatsal gelişim evreleri ile Piaget'in bilişsel gelişim evreleri açısından bir önceki evreye göre, çocukların sanatsal gelişimlerinin bilişsel gelişimlerine ne oranda etki ettiğini belirlemek için farklı örneklemlerde araştırmalar yapılması önerilir.

Şener (2018, 39-40), 4-7 yaş öğrencilerin yapmış oldukları çizimlerin çoğunlukla dönem özelliklerini yansıtmakla birlikte, çocuklardan bazılarının ilgili dönemin gerisinde ya da ilerisinde olma durumunu, seçilen okulun konumu, ailelerin sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel durumları ve ailelerin eğitim düzeyleri gibi değişkenlerle açıklanabileceğini belirtmiştir. Bu araştırma sonucunda, dönemsel geçişin bazı öğeler açısından düzenli olmadığı görülmüştür. Buna göre, ileride yapılacak çalışmalarda 13 yaş çocukların çizimlerinin farklı değişkenler açısından incelenmesi önerilir.

13 yaş seviyesi çocukların yapmış oldukları çizimlerin farklı araştırma desenlerinde araştırılması önerilir. Zira Başay ve Güngör Aytar (2019, 45-53) çocukların çizimlerinde sanatsal gelişimin en az araştırılan alan olarak, yeni araştırmalara ihtiyaç olduğunu belirtmektedir.

Bu araştırmadan elde edilen bulgulara dayanarak, 13 yaş seviyesi öğrencilerin sanatsal gelişimlerini olumlu yönde desteklemek için görsel sanatlar ders konularında renkli çalışmalara ağırlık verilmesi önerilir.

Bu araştırmanın ulaştığı sonuç çerçevesinde, Lowenfeld'in sanatsal gelişim evrelerine göre düzenlenen Tablo 2'deki öğeler dikkate alınarak bir değerlendirme ölçütü hazırlanması ve bu ölçüt ile öğrencilerin yapmış oldukları resimlerin salt estetik bağlamda değil, sanatsal gelişim dönemi açısından da değerlendirilmesi önerilir.

Bu araştırmanın bulgularına dayanarak, sanatsal gelişimde *uzam* ögesinin *renk* ögesine göre daha az gelişme göstermesi göz önünde tutulup, 13 yaş seviyesi öğrencilerin görsel sanatlar ders programının uzam açısından "çoklu perspektif" konusuna daha çok yer verecek biçimde düzenlenmesi ve gerçek dünyadan seçilen çizim konularını içermesi önerilir.

13 yaş seviyesi öğrencilerin hem sanatsal hem de bilişsel gelişimlerini olumlu yönde desteklemek için, bu yaş çocukların yaptıkları resimlerde yakın yaşam çevresinden seçilen gerçekçi konulara ağırlık verilmesi önerilir.

Bu araştırmanın bulguları göz önünde bulundurularak, resim yapma etkinliklerinin hem sanatsal hem de bilişsel gelişime olumlu etkisi dikkate alındığında, eğitimin planlanması noktasında görsel sanatlar dersine daha fazla ders saati ayrılması önerilir.

Kaynakça

- Artut, K. (2004). *Okul öncesinde resim eğitimi*. Anı Yayıncılık.
- Ayaydın, A. (2011). Çocuk gelişiminde bir oyun olarak sanat ve resim. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(37). 303-316. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esosder/issue/6151/82628>
- Baltacı, A. (2018). Nitel Araştırmalarda Örneklem Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1). 231-274. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/497090>
- Barrett, T. (2012). *Sanatı eleştirmek*. (Çev.: Gökçe Metin). Hayalperest Yayınevi.
- Başay, A. C. ve Güngör Aytar, F. A. (2019) 3-9 yaş arası çocukların resimlerinin değerlendirildiği çalışmaların incelenmesi. *Asya Öğretim Dergisi*, 7(2), 38-59.
- Bayraktar, U. (t.y.). Çocukta sanat gelişimi; Çocuğun sanatsal gelişim basamakları. http://portal.uzem.omu.edu.tr/dersler/20152016/CGP4/cgp204/cgp204_unite2/cgp204_unite2.pdf
- Boydaş, N. (2004). *Sanat eleştirisine giriş*. Gündüz Yayınları.
- Buttiğieg, A. (2019). Lowenfeld and Brittain's Pseudo-Naturalistic Stage and its Applicability to Maltese Students, Eğitimde [Bakolarya Derecesi], Malta Üniversitesi. <https://www.um.edu.mt/library/oar/handle/123456789/52741>
- Büyüköztürk, Ş. (2014). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (19. Baskı). PegemAkademi
- Buyurgan, S. ve Buyurgan, U. (2012), *Sanat eğitimi ve öğretimi* (3.Baskı). PegemAkademi.
- Ertuğ, H. İ. (t.y.) Çocukta sanat ve yaratıcılık. http://portal.uzem.omu.edu.tr/dersler/2014-2015/CGP2/CGP001/CGP001_unite3/CGP001_unite3.pdf
- Geçen (2018). Çocuğun gelişim basamaklarına göre figürleri ele alma biçimleri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 5 (10), 60-83.

- Kayacı, M. (2019). *Piaget'in bilişsel gelişim kuramı: Gelişim dönemleri ve temel kavramlar*. <https://www.psikolojiagi.com/piagetin-bilissel-gelisim-kurami-gelisim-donemleri-ve-temel-kavramlar/>
- Kehnemuyi, Z. (2004). Çocuğun görsel sanat eğitimi. (4.Baskı). Yapı Kredi Yayınları.
- Kol, S. (2011) Erken çocuklukta bilişsel gelişim ve dil gelişimi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21, 1-21. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/115636>.
- Kutluer, G. (2015). Gelişim süreçlerinde çocuk resminin yeri. *Ekev Akademi Dergisi*, 19(63). 403-410. http://www.ekevakademi.org/Makaleler/138704348_19%20Gorkem%20KUTLUER.pdf
- Mamur, N. (2004). Çok alanlı sanat eğitiminde ölçüleme ve değerlendirme yaklaşımları: Bolu ili örneği. *İlköğretim Online*, 3(2), 1-18. <http://ilkogretim-online.org.tr>
- Ölçer, S. (2019). 4-7 yaş çocuklarının çizdikleri resimler ve bu resimlere yönelik sözel dışavurumları yoluyla zihinsel ve görsel gerçeklik durumlarının incelenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 23(1). 221-252. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/695318>
- Piaget Teorisi (2020). https://tr.wikipedia.org/wiki/Piaget_teorisi
- Sönmez, V. ve Alacapınar, F. G. (2011). Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri. Anı Yayıncılık.
- Şener, G. (2018). Şema öncesi dönem çocuklarının (4-7 yaş) okul temalı resimlerine ilişkin yorumlamalar. *MSKU Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5 (2), 31- 42.
- Tavşancıl, E. (t.y.). *Temel istatistik*. https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/169655/mod_resource/content/0/3_FREKANS%20DA%20C4%9EILIMLARI%20VE%20GRAF%20C4%B0KLER%20%5B%20otomatik%20kaydedilme%5D.pdf